

“NEKEM ITT ZSIDÓNAK KELL LENNI”

FORRÁSOK ÉS DOKUMENTUMOK (965–2012)

A ZSIDÓK TÖRTÉNETE
MAGYARORSZÁGON I–II. KÖTETÉHEZ

SZÖVEGGYŰJTEMÉNY

KOMORÓCZY GÉZA

K

K A L L I G R A M

A zsidók története Magyarországon, dióhéjban

Magyarázatul a kötetbe felvett forrásszövegekhez

Bevezetés

“Nekem itt zsidónak kell lenni” – a kötet címében, ezekkel a szavakkal, Szép Ernő szólal meg, 1918-ban, amikor a *Lila ákác* hírlapi folytatásos regényként megjelent. A régi szép időkről beszél. Értetlenül, méltatlankodva a körülményeken: az első világháború utolsó hónapjainak Magyarországon. Az elbeszélő én-re akkor tört rá “a fájdalom és csodálkozás”, amikor felismerte, hogy “a szépséges úri hullámmásban”, amelyre a Váci utca–Régiposta utca sarkán álló Korona Kávéház üvegablaka mögül kilát, ő idegen, ő onnan ki van tiltva: “Az támadt rám ott mindig, amire úgy szégyelltem gondolni, az, hogy én zsidó vagyok.” A többit, a *Lila ákác*-ból, lásd itt, a kötetben, alább (#183). Negyedszázaddal a *Lila ákác* után ugyanazon az érzelmesen csevegő és szelíden méltatlankodó hangon 1944 őszének személyes eseményeit írta le (#239/g, #241/b) az *Emberszag*-ban: akkor megint zsidónak kellett lennie, megbélyegezve, megsemmisítésre kijelölve. A hangja szelíd maradt, de nem felejtette el az embertelenséget (#243/b).

Meg kell említenem mindjárt itt azt is, hogy a *Lila ákác* azon részlete, melyből a címet veszem, mára egy valóságos emberi helyzet emblematisztikus megfogalmazása lett. Csak a legutóbbi évekből említve példát, Bálint András a Radnóti Miklós emlékének – és saját vívódásainak – szentelt önálló estjén a Radnóti Színházban felütésként idézi (2007), s ugyanígy sok száz bejegyzés is a világhálón. De Szép Ernőnek ez a mondata: “Nekem itt zsidónak kell lenni”, megáll önmagában is. Nemcsak arra utalhat, amin a regény hőse méltatlankodik, a születése miatt hordozott hátrányos megkülönböztetésre az első világháború Magyarországon, a zsidóellenesség feltámadó szelére, amelyből az *Emberszag* pusztító orkánja lett. Utal arra is, hogy a zsidónak kell lenni egyfajta kategorikus imperativus: kell, mert annak születél, nem volt választásod, az vagy; kell, mert a környező társadalom (*society at large*) nem engedi, hogy ezt a születési kategóriát az identitás-választás szabadságává tágítsad. De akár: kell, mert az akarsz lenni, és személyiséged ki tud bontakozni a zsidó hagyomány tág keretei között. Mindezekre van példa a magyar történelemben. Ebből a megfontolásból választottam Szép Ernő szavait, kiemelve őket szövegösszefüggésükből, címül ahhoz a forrás- és dokumentumgyűjteményhez, amely a Magyarországon élő zsidók évezredek történetét mutatja be, változó történeti helyzeteket, változó emberi lehetőségeket.

A kötet szerves egységet képez *A zsidók története Magyarországon* (Kalligram, 2012) címmel nemrég megjelent könyv két kötetével (jóllehet a fejezetbeosztása kissé más): kiegészíti, dokumentálja azzal a forrásanyaggal, amelyet a történeti tárgyalásban nem lehetett bővebben vagy teljes terjedelmében idézni. Ugyanakkor *A zsidók története* nem egy olyan forrásszöveget közölt, amelynek helye volna itt is. A két könyv párhuzamosan készült és összetartozik, de amúgy a *Zsidónak kell lenni* – hadd nevezzem röviden így – a maga műfajában önálló. Olvasókönyv, amelynek darabjait a mögöttük lévő történelem fűzi egymáshoz.

A gyűjtemény összeállításában arra törekedtem, hogy a magyarországi zsidók történetének valamennyi érdemleges forrásából mintát adjak. Ez nem volt nehéz a korábbi évszázadoknál, amelyekből elbeszélő forrás alig, és általánosabb érvényű dokumentum is csak nagyon kevés maradt fenn. Az 1686-ig terjedő időből azokat a héber nyelvű elbeszélő forrásokat, amelyek Magyarországgal foglalkoznak, de a zsidókról nem esik bennük szó, mint például Élijáhu Kapszáli (1483 k.–1555) krétai rabbi eleven hangú elbeszélése Nándorfehérvár sikertelen török ostromáról (1456), majd a vár bevételéről (1521), vagy Jozsef ha-Kohén (1496–1578) krónikája a mohácsi csatáról (1526), már közreadta a *Héber kútforrások*,¹ ezek megisméltése, akármi-lyen érdekesek, itt nem lett volna indokolt. Az okmányokból a XVIII. századdal bezárólag páratlanul gazdag anyagot közöl a *Magyar zsidó oklevéltár* (MZsO) összesen 19 kötete. Az érdemleges források teljességre törekvő összegyűjtése az újabb korból sokkal nehezebb volt, s ahogy előre haladunk az időben, egyre inkább lehetetlen, egyfelől, az írásbeliség bővülése miatt, másfelől, különösen ami a legújabb időket, az utolsó évtizedeket, a közelmúltat illeti, azért, mert ehhez kiterjedt levéltári kutatásokra volna szükség, vagy mert a lényegét érintő okmányok hozzáférhetetlenek, s ily módon a jelen kötet kényszerűen néhány irat vagy hangulati jelzés közlésére szorítkozik.

A *Zsidónak kell lenni* a tematikus egységeket jelző 289 sorszám alatt összesen – ha jól számolom – mintegy 650 hosszabb-rövidebb szöveget, szövegrészletet ölel fel, ezek között vannak jól ismert, sokszor kinyomtatott darabok, de nagy többségük eddig legfeljebb a kutatók szűk köre számára volt hozzáférhető, és a zsidó történetírásban érintetlen maradt. Még a jelenbe is belenyúló történelemből is sikerült titkos héber nyelvű feljegyzést elérni (#262).

A nem magyar nyelvű források esetében közlöm az eredeti szöveget, szöveghű, átjavított vagy új, magyar fordítása mellett. Néhány esetben, ahol a nehezebb nyelvezetű régi magyar fordításnak önmagában forrásértéke van (ilyen, például, #29/b), a régi mellett új fordítás is szerepel. A már meglévő magyar fordításokat, ahol lehetett, felhasználtam, a fordítót a szövegeket megelőző bibliográfiai szakaszban meg-

1 Shlomo J. Spitzer & Komoróczy Géza, *Héber kútforrások Magyarország és a magyarországi zsidóság történetéhez a kezdetektől 1686-ig* (Hungaria Judaica, 16) (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport – Osiris Kiadó, 2003).

neveztem, a szövegen, ha szükséges volt, apró javításokat tettem. Külön e kötet számára készített új fordításokat Bányai Viktória, Komoróczy Szonja Ráhel, Kopeczky Rita, készséges segítségüket ezúton is köszönöm. Régi német (*frühneuhochdeutsch*) szövegek értelmezésében Angelika Klammer (Bécs) és Manherz Károly nyújtott segítséget. A magyar nyelvű forrásokat változatlanul vagy minimális helyesírási átigazítással közlöm, ilyenek: az aposztróf (') elhagyása, a *cz* egyszerűsítése (*c*), az igeekötőknek, ahol a mai helyesírás megkívánja, egybeírása stb.² Azokat a jegyzeteket, amelyek a forrásszöveg szerzőjétől vagy a fordítótól származnak, külön jeleztem, a magyarázó lábjegyzeteket egyébként én illesztettem a szöveghez. Szerepel a szövegek mellett kiadásaik és a rájuk vonatkozó szakirodalom bibliográfiája, utalással szépirodalmi utóéletükre is, ahol lehetséges. A szövegek (többségükben részletek) közléséhez adott hozzájárulásukat köszönöm Esterházy Péter, Fischer Eszter, Konrád György, Majtényi László, Márton László (1934–), Mihancsik Zsófia, Nádas Péter, Rácz András, Spiró György, Török László, illetve Tábor Béla helyett fia, Tábor Ádám, Orbán Ottó helyett felesége, Orbán Júlia, Vázsonyi Vilmos (jr. – az unoka) helyett a visszaemlékezéseit lejegyző és sajtó alá rendező Hadas Miklós és Zeke Gyula barátaimnak. A "Salom, a magyar zsidók független békecsoportja" szamizdat Nyílt levelének (1984) szövegét Gadó Györgytől kaptam meg, köszönettel tartozom neki is.

Célom az volt, hogy a kötet a lehetőségekhez képest jelentős dokumentumokkal, egyébként pedig olvasmányos (elbeszélő) szövegekkel mutassa be a Magyarországon élő zsidók 1050 éven át dokumentált történetét. Különösen fontosak azok a szövegek, amelyek a belső zsidó életre és a körülményekre való reflexiókat tartalmaznak (ilyen több is van, közülük itt csak kettőt emelek ki: #23, #262).

*

Az egymáshoz közvetlenül nem kapcsolódó szövegek külön-külön értelmezése, akár csupán vázlatos történeti magyarázata óhatatlanul is *A zsidók története* részleteinek megisméltetését vagy akár kibővítését jelentené, és tetemesen megnövelte volna a kötet terjedelmét. Ezért a lábjegyzetekben csak a szerzők, az érintett személyek, a megnevezett helységek, szükség esetén a szóban forgó események azonosítására térek ki, legtöbbször csak első előfordulásukkor. Az egymással – természetesen – közvetlen összefüggésben nem álló szövegekhez, amelyekre, mint már *A zsidók története* lapjain is, a # jellel és sorszámukkal hivatkozom, a hozzájuk fűzött rövid jegyzetek kiegészítéséül alább próbálok laza történeti keretet szerkeszteni.

2 Idegen nyelvű szövegek írásmódján általában nem változtattam, ezért szerepel, mondjuk, a latin *zsidó* szó több alakban: *Iudaei*, *Judaei*, *judei* stb.